

УДК 327.57(477+327.7 НАТО)

DOI:10.24144/2078-1431.2018.2(21).42–55

Ігор Годоров,
доктор історичних наук,
професор кафедри міжнародних студій та
суспільних комунікацій

Наталія Годорова,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри полікультурної освіти та перекладу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

РІЧНІ НАЦІОНАЛЬНІ ПРОГРАМИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЄВРОАТЛАНТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

У статті розглянуто інституціональне закріплення та імплементацію євроатлантичної інтеграції України через Річні національні програми Україна-НАТО. Привернуто увагу до того, що виконання Україною Річних національних програм почалося з 2009 р. і є практикою у відносинах НАТО з іншими країнами. Окрему увагу приділено РНП-2018. Традиційно Річна національна програма структурно побудована за аналогією з типовим Планом дій щодо членства. Доведено об'єктивну залежність між реальним наповненням незалежності України та реалізацією її євроатлантичної інтеграції.

Ключові слова: НАТО, євроатлантичне покликання України, План дій щодо членства, російська агресія, стратегічні комунікації.

The purpose of the article is to demonstrate the institutional consolidation and implementation of Euro-Atlantic integration of Ukraine by means of the National Annual Programs.

Attention is drawn to the fact that the implementation of the Annual National Programs by Ukraine began in 2009 and it is a unique

practice in NATO's bilateral relations. The President of Ukraine annually approves the National Annual Program (ANP) and measures to implement it. All Annual NATO-Ukraine National Programs have been in full compliance with standards of NATO Membership Action Plan (MAP). However, there remains a fundamental difference, in particular with regard to the responsibility of an applicant and the Alliance for implementation.

Special attention is paid to the current ANP-2018, which not only determines the priorities for 2018, but also the medium-term goals to be achieved by 2020. Traditionally, the ANP is structurally similar to a typical MAP. Five sections are analysed: political and economic, defence/military, resource, security and legal issues.

It is proved that in order to switch to the MAP it is necessary not only to mention the corresponding points in the ANP, but also to implement them thoroughly. The Alliance should see and assess the real political aspiration of the Ukrainian authorities and society for complete Euro-Atlantic integration.

It is emphasized that the priority task in carrying out the ANP will remain to carry out the activities aimed at preserving international consensus in supporting Ukraine, to prolong sanctions pressure on the Russian Federation to end the armed aggression against Ukraine. It is especially worth noting that the ANP-2018 does not contain direct references to the need for the so-called "Minsk agreements". Cooperation between Ukraine and NATO in the area of strategic communications has become especially important.

Thus, there is an objective co-relation between the real content of Ukraine's independence and the realization of its Euro-Atlantic aspirations.

Key words: *NATO, the Euro-Atlantic vocation of Ukraine, Action Plan on membership, Russian aggression, strategic communications.*

Для України питання євроатлантичного вибору не є риторичним. Вітчизняна історія наводить чимало яскравих прикладів, які переконливо свідчать, що за своїми історико-культурними, ментальними джерелами Україна завжди

належала до трансатлантичного простору. Саме уроками історії та прагненням України повернути свою ідентичність як повноправної європейської держави насамперед керувалося політичне керівництво держави при визначенні стратегічної мети зовнішньої політики Української держави – інтеграції до євроатлантичних структур. Євроатлантичний вибір – це єдиний прийнятний шлях магістрального розвитку України, що відповідає її національним інтересам, волевиявленню народу, який прагне, врешті, повернутися до європейської спільноти, забезпечити своє надійне безпекове майбутнє у єдиній демократичній і процвітаючій Європі. Цей вибір є логічним і безальтернативним результатом процесу утвердження незалежності нашої держави, формування її зовнішньополітичного курсу. Склалася об'єктивна залежність між реальним наповненням незалежності України та реалізацією її євроатлантичного покликання. Інтеграція України до трансатлантичних структур, дедалі більш впевнено сформулювалася як суспільно-політична ідея. Висловлення підтримки євроатлантичним прагненням України, особливо в умовах російської агресії, свідчить про певний консенсус серед більшості населення та політичної еліти держави.

Євроатлантична інтеграція, в тому числі розробка та втілення річних національних програм, була предметом наукових розвідок багатьох вітчизняних вчених. Зокрема можна назвати таких науковців, як І.Артюмов [16], Т.Брежнева [1], Л.Гайдуков [3], В.Горбулін [4], С.Джердж [5], О.Їжак [7], А.Каракуц [8], С.Мітряєва [9], О.Палій [10], Г.Перепелиця [11], О.Полторацький [12], О.Потехін [13], О.Соскін [2], С.Устич [6], С.Федуняк [17], В.Фурашев [18] та інші. Втім, рух України шляхом євроатлантичної інтеграції потребує подальших досліджень в цьому напрямі.

Метою статті є показ інституціонального закріплення та імплементації просування України до НАТО через Національні річні програми.

Одразу після Празького саміту НАТО було започатковано виконання Плану дій Україна–НАТО та щорічних

Цільових планів в рамках цього Плану дій. З 2005 р. між Україною та НАТО офіційно розпочався так званий інтенсифікований діалог щодо набуття членства. Були очікування, що цей формат відносин може природно завершитися під час Ризького саміту НАТО 2006 р. наданням Україні права виконання Плану дій щодо членства (ПДЧ). Проте внутрішньополітичні чинники та тиск з боку Росії обумовили гальмування євроатлантичної інтеграції, ненадання ПДЧ і необхідність продовжувати відносини «шляхом практичної співпраці виконувати в країні далекосяжні реформи» [21]. Лист до Генерального секретаря НАТО, підписаний Президентом В.Ющенком, Прем'єр-міністром Ю.Тимошенко та Головою Верховної Ради України А.Яценюком щодо приєднання України до ПДЧ на початку 2008 р., здавалося, змінив ситуацію. Проте ані на Бухарестському саміті, ані під час засідання Комісії Україна – НАТО в рамках сесії ПАР на рівні міністрів закордонних справ в грудні 2008 р. рішення щодо приєднання України до виконання ПДЧ не було прийнято. Це було спричинено відсутністю консенсусу серед країн-членів НАТО, зокрема через російські впливи. Натомість під час Бухарестського саміту Україну запевнили: вона «стане членом НАТО» [19], а під час грудневого засідання – «з метою надання допомоги Україні у просуванні її реформ, у рамках Комісії Україна-НАТО буде розроблено Річну національну програму, перегляд якої здійснюватиметься союзниками щорічно» [20].

Рішення Бухарестського саміту були чітким сигналом з боку НАТО щодо членства України, незважаючи на невизначений термін. В цьому контексті розроблення й виконання Річних національних програм було значним кроком у практичному наповненні співробітництва. Не отримавши офіційного статусу країни-кандидата, який надає приєднання до виконання ПДЧ, Україна отримала можливість здійснювати необхідні практичні заходи з метою отримання членства.

Виконання Україною Річних національних програм є унікальною практикою у двосторонніх відносинах НАТО. Пре-

зидент України затверджує РНП та заходи щодо її виконання. Всі Річні національні програми Україна-НАТО змістовно відповідали стандартам Плану дій щодо членства в НАТО. Втім, залишається принципова відмінність, а саме стосовно відповідальності апліканта та Альянсу за виконання.

До реалізації РНП залучаються органи державної влади та неурядові організації. За підсумками виконання РНП Альянс готує оцінку та рекомендації, які враховуються при підготовці РНП на наступний рік. За президентства В.Януковича було змінено довготривалу політичну лінію, спрямовану на набуття членства в НАТО. Замість була запроваджена фейкова концепція «позаблоковості». Правда, змістовне наповнення РНП залишилося спрямованим на досягнення Україною євроатлантичних стандартів у цивільному і оборонному секторах. Проте в 2010–2013 рр. планування, виконання та звітування щодо РНП мало формальний характер. Революція Гідності дала надію на позитивні зміни. Проте лише в грудні 2016 року було затверджено Положення про розроблення Річних національних програм (РНП) під егідою Комісії Україна – НАТО та оцінювання результатів їх виконання.

Сенс існування РНП варто проілюструвати останньою програмою. Наприкінці березня 2018 р. Президент України П.Порошенко затвердив чергову Річну національну програму під егідою Комісії Україна - НАТО на 2018 рік (РНП-2018). РНП-2018 має забезпечити виконання пріоритетних завдань, спрямованих на євроатлантичну інтеграцію України. РНП-2018 є системним стратегічним документом, який визначає не лише пріоритети на 2018 рік, а й середньострокові цілі, які планується досягти до 2020 року. Традиційно Річна національна програма структурно побудована за аналогією з типовим Планом дій щодо членства. Вона складається з п'яти розділів: політичні та економічні, оборонні/військові, ресурсні, безпекові і правові питання [14].

Перший розділ є найбільшим за обсягом і включає в себе практично усі напрями реформування та модернізації

України. Зокрема йдеться про ключові соціально-політичні та правові реформи, а саме – децентралізацію, реформу виборчого законодавства, запобігання та протидію корупції, боротьбу з відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом, реформування системи судоустрою, судочинства, прокуратури, пенітенціарної системи, системи пробації, розвиток системи надання правової допомоги, реформування системи державного управління та розвиток електронного урядування, свободу слова та інформаційну політику. Окрему увагу приділено питанням забезпечення національної єдності та підтримки національних меншин, прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Також йдеться про ключові економічні реформи (бюджетну реформу, реформу податкової системи, дерегуляцію та створення сприятливого бізнес-клімату, реформування енергетичного сектору та посилення енергетичної безпеки).

У другому розділі РНП-2018 «Оборонні/військові питання» передусім йдеться про реформування сектору безпеки і оборони України. Воно включає здійснення демократичного цивільного контролю над сектором безпеки і оборони України, створення системи державного гарантування якості продукції оборонного призначення, забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків у секторі безпеки і оборони України, соціальний захист військовослужбовців та членів їх сімей. В умовах російської інвазії першочергове значення має реформування Збройних Сил України. Це надскладне завдання передбачає удосконалення системи військового управління та зв'язку, реформування систем матеріально-технічного та медичного забезпечення Збройних Сил України, досягнення технічної сумісності озброєння, військової та спеціальної техніки, підвищення ефективності кадрового менеджменту. Важливими складовими реформування сектору безпеки і оборони України є розвиток Національної гвардії, Національної поліції, Державної прикордонної служби, Державної міграційної служби, єдиної державної системи цивільного захисту України. Принципове значен-

ня має реформування Служби безпеки України та розвідувальних органів, розвиток Державної служби спеціального зв'язку та захисту, розвиток Державної спеціальної служби транспорту, Апарату Ради національної безпеки і оборони України, оборонно-промислового комплексу та захист критичної інфраструктури.

Розділ «Ресурсні питання» передбачає реформування системи оборонного планування, системи бюджетного планування, системи логістики у секторі безпеки і оборони України та інтеграцію до логістичних систем НАТО.

Четвертий розділ, присвячений питанням безпеки, включає імплементацію адміністративних домовленостей щодо охорони інформації з обмеженим доступом між Урядом України та Організацією Північноатлантичного Договору. Також йдеться про розвиток національної системи захисту інформації НАТО з обмеженим доступом, удосконалення нормативно-правової бази щодо системи охорони інформації з обмеженим доступом, розвиток системи криптографічного та технічного захисту інформації, обмін розвідувальною інформацією, кібербезпеку, співробітництво в галузях організації повітряного руху та безпеки використання повітряного простору, організації судноплавства та безпеки і охорони суден та портової інфраструктури.

В останньому розділі про правові питання головним пріоритетом у процесі поглиблення співпраці України з Організацією Північноатлантичного договору з метою набуття членства є гармонізація законодавства України із законодавством держав – членів НАТО у сфері безпеки та оборони, вироблення ефективних правових механізмів забезпечення галузевого співробітництва України з Північноатлантичним Альянсом.

Набуває особливого значення співробітництво України з НАТО у сфері стратегічних комунікацій. Основними цілями партнерства в цій сфері визначені розвиток спроможностей органів державної влади у зазначеній сфері та усіх її складових на стратегічному та операційному рівнях шляхом

надання консультативної і практичної підтримки; підтримка співпраці України з експертами, які мають відповідний досвід у сфері стратегічних комунікацій; сприяння розвитку в Україні культури стратегічних комунікацій на інституційному рівні, налагодження більш тісного співробітництва з неурядовими організаціями й сприяння розвитку їх спроможності здійснювати стратегічні комунікації в інтересах України; досягнення й підтримка найвищих стандартів точності та етики для забезпечення довіри до державної комунікативної політики.

Безсумнівно, пріоритетним завданням залишатиметься діяльність, спрямована на збереження міжнародного консенсусу у наданні підтримки Україні, продовження санкційного тиску на Російську Федерацію до припинення збройної агресії проти України та звільнення тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях, Автономної Республіки Крим та міста Севастополя. Особливо варто підкреслити, що РНП-2018 не містить прямих посилянь на необхідність виконання т.з. «Мінських домовленостей». Водночас йдеться про консолідацію політичної підтримки України міжнародними партнерами з питань відсічі збройній агресії Російської Федерації та відновлення територіальної цілісності України; зміцнення консенсусу Вільного світу щодо необхідності збереження спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій) до фізичних та юридичних осіб Російської Федерації, запроваджених у зв'язку з російською агресією, грубими порушеннями основоположних прав і свобод людини на тимчасово окупованих територіях України; забезпечення пріоритетності питання припинення збройної агресії Російської Федерації проти України у порядку денному ООН, ОБСЄ, Ради Європи та інших міжнародних організацій; відновлення територіальної цілісності України та реінтеграція тимчасово окупованих територій України після їх звільнення. Проте дещо утопічною виглядає мета забезпечення розгортання на території окремих районів Донецької та Луганської областей миротворчої місії ООН.

В рамках реалізації Концепції вдосконалення інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції на 2017 – 2020 роки, затвердженої Указом Президента України в лютому 2017 року, основна увага приділятиметься заходам зі створення умов для підвищення рівня розуміння і довіри громадян України до курсу щодо набуття Україною членства в НАТО, забезпечення стабільної підтримки громадянами державної політики у сфері євроатлантичної інтеграції [15]. В РНП-2018 прямо вказано на необхідність виконання відповідного плану заходів. Основною метою плану є підвищення рівня підтримки громадянами України державної політики у сфері євроатлантичної інтеграції та рівня довіри до НАТО як до інституції, що відіграє ключову роль у зміцненні міжнародної безпеки. Обласні та Київська міська держадміністрації мають забезпечити проведення інформаційно-роз'яснювальних кампаній «НАТО-Україна. Безпека. Захист. Стабільність», «Співробітництво Україна-НАТО як каталізатор реформ» та інших заходів. Втім, досвід перших місяців 2018 року свідчить про ігнорування відповідних рішень з боку окремих органів виконавчої влади. Це ставить на порядок денний необхідність посилення відповідальності за втілення державного курсу на євроатлантичну інтеграцію.

Таким чином, РНП-2018, як і попередні Річні національні програми, змістовно відповідає стандартам Плану дій щодо членства в НАТО. Втім, залишається принципова відмінність, а саме стосовно відповідальності. Політичне рішення щодо членства України в НАТО Альянс ухвалив ще у 2008 році. Надання Плану дій щодо членства (ПДЧ) не є винагородою, а обов'язковим черговим кроком для роботи над відповідністю України стандартам НАТО. Щоб перейти до нього, варто не лише вписати в РНП-2018 відповідні пункти, а й ретельно їх імплементувати. Тобто Альянс має побачити й оцінити реальну політичну волю з боку української влади і суспільства на повноцінну євроатлантичну інтеграцію. В цьому контексті Річна національна програма мала б називатися не «під егідою Комісії Україна – НАТО», а Річна

національна програма підготовки до вступу в НАТО (як це вже було в 2009-2010 рр.). Політична воля та відповідальність керівництва України, публічно проголошені у річній національній програмі та практичні дії щодо імплементації цієї програми перетворює названий документ на інструмент євроатлантичної інтеграції України, дієвість і ефективність якого має продемонструвати сучасне українське суспільство.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Брежнева Т. Юридичні та політичні аспекти вимог проведення референдуму стосовно вступу України в НАТО// Економічний часопис - XXI. – 2006. – № 5-6.
2. Вступ до НАТО – стратегічний вибір України. / за заг. ред. О. І. Соскіна. – К. : Вид-во «Інститут трансформації суспільства», 2008. – 192 с.
3. Гайдуков Л., Терешко С. Річ, на якій економити не можна: НАТО: від образу ворога до порозуміння та співробітництва // Політика і час. – 2005.–№ 7.
4. Горбулін В.П. Взаємовідносини України – НАТО в контексті євроатлантичних інтеграційних процесів // Нац. безпека і оборона. –2003. – № 7
5. Джердж С. Ф. Україна — НАТО: співробітництво заради безпеки. — К. : Товариство «Знання» України, 2007. — 96 с.
6. Історія, що об'єднує. Нариси новітнього транскордонного співробітництва у Карпатському регіоні: монографія / за заг. ред. С.І.Устича. - Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2017.
7. Їжак О. Європейська та євроатлантична інтеграція України в оборонно-промисловій сфері// Економічний часопис - XXI. – 2005. – № 7-8.
8. Каракуц А. Трансформація концепції партнерств НАТО: кооперативний підхід до безпеки // Вісник Центру міжнародної безпеки. – 2012. – №1-2 (25-26).
9. Мітряєва С. Територіальні питання та етнічні чинники в процесі другої хвилі розширення НАТО // Україна на шляху до НАТО: через радикальні реформи до набуття членства. – К.: НІСД, 2004.

10. Палій О. Економічний аспект євроатлантичної інтеграції України// *Визвольний шлях*. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2005. – № 9-10.
11. Перепелиця Г.М. Україна і НАТО: перспективи співробітництва // *Національна безпека та оборона*. – 2000. – № 8.
12. Полторацький О. С. Участь НАТО в боротьбі проти сучасного міжнародного тероризму: уроки та здобутки // *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. - 2003. - Вип. 8.
13. Потехін О., Тодоров І. Європейський та євроатлантичний вектор зовнішньої політики України в «позаблоковому» вимірі // *Вісник Центру міжнародної безпеки*. – 2012. - № 1-2 (25-26).
14. Про затвердження Річної національної програми під егідою Комісії Україна – НАТО на 2018 рік: Указ Президента України №89/2018 // Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/892018-23882>
15. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 лютого 2018 р. № 109-р. «Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції вдосконалення інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції України на 2018 рік» URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-planu-zahodiv-shodo-realizaciyi-konceptiyi-vdoskonalennya-informuvannya-gromadskosti-z-pitan-yevroatlantichnoyi-integraciyi-ukrayini-na-2018-rik>
16. Український вимір європейської та євроатлантичної інтеграції: навчальний посібник: У 2-х кн. І.В.Артёмов. – Кн.1. – Ужгород: Ліра, 2008. – 476 с.
17. Федуняк С.Г. Перспективи позаблоковості України у контексті сучасних тенденцій у сфері безпеки // *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. – 2012. – Випуск 111 (Частина I).
18. Фурашев В. М. Національна безпека України: шляхи забезпечення, роль і місце суспільства. Євроатлантичний курс. — К. : Синопис, 2009. — 176 с.
19. Bucharest Summit Declaration. Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Bucharest on 3 April 2008. URL: <http://www.nato.int/>
20. Chairman’s statement. Meeting of the NATO–Ukraine Commission at the level of Foreign Ministers held at NATO Headquarters, Brussels [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [/http://www.nato.int/cps/en/SID-01780C2417C1F1A4/natolive/officialtexts46249](http://www.nato.int/cps/en/SID-01780C2417C1F1A4/natolive/officialtexts46249)

21. Riga Summit Declaration Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Riga on 29 November 2006. URL: http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_37920.htm

REFERENCES

1. Brezhnyeva T. Yurydychni ta politychni aspekty vymoh proveden-nya referendumu stosovno vstupu Ukrainy v NATO [*Legal and political aspects of requirements to hold the referendum regarding Ukraine's accession to NATO*] // Ekonomichnyy chasopys - XXI. – K.: red.zh-lu, 2006. – № 5-6;
2. Vstup do NATO — stratehichnyy vybir Ukrainy [*Accession to NATO is a strategic choice of Ukraine*]/ za zah. red. O. I. Soskina. — K.: Vyd-vo «Instytut transformatsiyi suspil'stva», 2008. — 192 s.
3. Haydukov L. Rich, na yakiy ekonomyty ne mozna: NATO: Vid obrazu voroha do porozuminnya ta spivrobitnytstva [*A thing that can not be saved on: NATO: From the enemy image to mutual understanding and cooperation*] / L.Haydukov, S.Tereshko// Polityka i chas. – 2005. № 7.
4. Horbulin V.P. Vzayemovidnosyny Ukrainy – NATO v konteksti yevroatlantychnykh intehratsiynykh protsesiv [*Ukraine-NATO Relations in the Context of Euro-Atlantic Integration Processes*] // Nats. bezpeka i oborona. 2003. № 7.
5. Dzherdzh S. F. Ukraina — NATO: spivrobitnytstvo zarady bezpeky. [*Ukraine-NATO: Cooperation for Security*] — K.: Tovarystvo «Znannya» Ukrainy, 2007. — 96 s.
6. Istoriya, shcho ob'yednuye. Narysy novitn'oho transkordonnoho spivrobitnytstva u Karpat-s'komu rehioni. [*Connecting history. Essays on the latest cross-border cooperation in the Carpathian region.*] / Monohrafiya. Za zah. red. S.I.Ustycha. - Uzhhorod: DVNZ «UzhNU», 2017.
7. Yizhak O. Yevropeyska ta yevroatlantychna intehratsiya Ukrainy v oboronno-promysloviy sferi [*European and Euro-Atlantic integration of Ukraine in the defense-industrial sphere*]// Ekonomichnyy chasopys - XXI. – 2005. – № 7-8.
8. Karakuts A. Transformatsiya kontseptsiyi partnerstv NATO: kooperatyvnyy pidkhid do bezpeky [*Transforming NATO's Partnerships Concept: A Cooperative Approach to Security*]// Visnyk tsentru mizhnarodnoyi bezpeky. – 2012. – №1–2 (25–26).

9. Mitryayeva S. Terytorial'ni pytannya ta etnichni chynnyky v protsesi druhoyi khvyli rozshyrennya NATO [*Territorial issues and ethnic factors during the second wave of NATO enlargement*] // Ukrayina na shlyakhu do NATO: cherez radykal'ni reformy do nabuttya chlenstva. K.: NISD, 2004.
10. Paliy O. Ekonomichnyy aspekt evroatlantlychnoyi intehratsiyi Ukrayiny [*The economic aspect of Ukraine's Euro-Atlantic integration*]// Vyzvol'nyy shlyakh. – K.: Ukrayins'ka Vydavnycha Spilka, 2005. – № 9-10.
11. Perepelytsya H.M. Ukrayina i NATO: perspektyvy spivrobitnytstva [*Ukraine and NATO: prospects for cooperation*]// Natsional'na bezpeka ta oborona. – 2000. – № 8
12. Poltorats'kyy O. S. Uchast' NATO v borot'bi proty suchasnoho mizhnarodnoho teroryzmu: uroky ta zdobutky [*NATO's contribution to fighting against contemporary international terrorism: lessons and achievements*]// Naukovyy visnyk Diplomatychnoyi akademiyi Ukrayiny. - 2003. - Vyp. 8.
13. Potyekhin O., Todorov I. Yevropeys'kyy ta yevroatlantlychnyy vektor zovnishn'oyi polityky Ukrayiny v «pozablokovomu vymiri» [*The European and Euro-Atlantic vector of Ukraine's foreign policy in a "non-alignment" dimension*] // Visnyk Tsentru mizhnarodnoyi bezpeky. 2012. - № 1-2 (25-26).
14. Pro zatverdzhennya Richnoyi natsionalnoyi prohramy pid ehidoyu Komisiyi Ukrayina – NATO na 2018 rik. Ukaz Prezydenta Ukrayiny №89/2018. [*On the Approval of the Annual National Program under the auspices of the Ukraine-NATO Commission for 2018. Decree of the President of Ukraine # 89/2018.*] Ofitsiyne internet-predstavnytstvo Prezydenta Ukrayiny. Retrieved from <http://www.president.gov.ua/documents/892018-23882>
15. Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 14 lyutoho 2018 r. № 109-r Pro zatverdzhennya planu zakhodiv shchodo realizatsiyi Kontseptsiyi vdoskonalennya informuvannya hromads'kosti z pytan' yevroatlantlychnoyi intehratsiyi Ukrayiny na 2018 rik. [*The Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated February 14, 2018, No. 109-r On Approval of the Plan of Measures to Implement the Concept for Improving Public Information on Ukraine's Euro-Atlantic Integration for 2018*]. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-planu-zahodiv-shodo-realizatsiyi-koncepciyi-vdoskonalennya-informuvannya-gromadskosti-z-pitan-yevroatlantlychnoyi-integratsiyi-ukrayini-na-2018-rik>

16. Ukrainyans'kyu vymir yevropeys'koyi ta yevroatlantychnoyi intehratsiyi [*Ukrainian dimension of European and Euro-Atlantic integration*] Navchal'nyy posibnyk: U 2-kh kn. I.V.Art'omov. – Kn.1. – Uzhhorod: Lira, 2008. – 476 s.
17. Fedunyak S.H.Perspektyvy pozablokovosti Ukrainy u konteksti suchasnykh tendentsiy u sferi bezpeky [*Prospects of Ukraine's non-alignment in the context of current security trends*] //Aktual'ni problemy mizhnarodnykh vidnosyn. 2012. - Vypusk 111 (Chastyna I).
18. Furashev V. M. Natsional'na bezpeka Ukrainy: shlyakhy zabezpechennya, rol' i mistse suspil'stva. Yevroatlantychnyy kurs [*National security of Ukraine: ways to secure, role and place of society. Euro-Atlantic course.*]. – K. : Synopsys, 2009. – 176 s.
19. Bucharest Summit Declaration. Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Bucharest on 3 April 2008. Retrieved from: <http://www.nato.int/>
20. Chairman's statement. Meeting of the NATO–Ukraine Commission at the level of Foreign Ministers held at NATO Headquarters, Brussels. Retrieved from <http://www.nato.int/cps/en/SID-01780C2417C1F1A4/natolive/officialtexts46249>
21. Riga Summit Declaration Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Riga on 29 November 2006. Retrieved from http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_37920.htm